

מורשה קהלת יעקב

שמחת תורה

וזאת הברכה היא הפרשה החותמת את התורה, ובמעגל השנה היא זוכה למקום מיוחד: קביעותה אינה קשורה בשבת מסוימת אלא דווקא ביום טוב מסוים – שמחת תורה, הלא הוא שמיני עצרת. כמו כן, היא מיוחדת במנהג הכורך את קריאתה יחד עם תחילת פרשת בראשית, ביטוי למעגל המתמיד של לימוד התורה הציבורי בקהילות ישראל.

את עניינה של תורה ואת התקשרותנו בה אנו מציינים בציבור בשלוש הזדמנויות שונות: פעמיים בקריאת התורה של פרשיות יתרו וואתחנן, המכילות תיאור מפורט של מעמד הר סיני ועשרת הדיברות, ופעם אחת נוספת בחג השבועות, שכולו מיוחד לקבלת התורה. שמחת תורה היא הפעם הרביעית, וייחודה הוא בכך שכל כולה באה מלמטה, בנדבת לבה של קהילת יעקב, השמחה שמחה עצומה ועמוקה בתורה הנתונה לה. הרי בתורה עצמה לא נמצא כל זכר לשמחת תורה, ואף בדברי חכמים אין בו שום מצווה או תקנה. כולו על טהרת מנהג ישראל קדושים.

אם בעת קריאת עשרת הדיברות משתררת בבית הכנסת אווירה של הוד ומורא, כאשר הכול עומדים על רגליהם ומאזינים באימה, ביראה וברתת, הרי שבשמחת תורה שוררת בהיכל אווירה שונה בתכלית. אם בחג השבועות הכול משתדלים למלא את השעות והרגעים היקרים בלימוד תורה, אם בשיעור ואם בחברותא, הרי שבשמחת תורה העשייה לאורך שעות החג היא בעלת צביון אחר – רוקדים, שמחים, עולים לתורה וזורקים סוכריות. יפה הגדיר זאת מי שהגדיר: בשבועות אנו אוחזים בספר התורה הפתוח, ואילו בשמחת תורה אנו רוקדים עמו כשהוא סגור.

ההבדל הבולט יותר מכול, שהוא אולי גם העומד בשורש כל מנהגי החג, הוא תחושת השותפות והשיוויון. בדרך כלל, הקשר לתורה מחלק את הציבור למדרגות שונות – הקרוב קרוב קודם. לא הרי פשוטי עם כהרי בחורי ישיבה, לא הרי בחורי ישיבה כהרי רבנים שהגיעו להוראה, לא הרי כל רב ופוסק כהרי הגדולים שבדור.

אמנם בשמחת תורה, יד הכול שווה. הכול עולים לתורה. הכול רוקדים עם התורה ושמחים בה. במבט ראשון, יש בכך טעם לפגם. המשנה מספרת על שמחת בית השואבה, שבה היו

רק חסידים ואנשי מעשה בין הרוקדים^א, והציפייה היא שבשמחה שכל עניינה הוא תורה נמצא הנהגה דומה: ירקדו ראשי הישיבות, רבני הקהילות, תלמידי החכמים, ואל יבוא כל החפץ בכך ליטול חלק בשמחת התורה.

בסגנון זה מספרים בישיבות הליטאיות:

בליל שמחת תורה אחד נשאו לבו של בחור פלוני לרקוד בהתלהבות יתרה, רקד ורקד ולא נתן מנוחה לרגליו, עד שלפתע חש בידו של המשגיח על כתפו, ושמע את קולו בדובר באוזניו: "מוישל'ה, בשביל התורה שלמדת השנה אתה כבר יכול לשבת. שב, ותן לאחרים לרקוד..."

גרסה אחרת, חסידית, משקפת את אותו מתח אך מציעה לו פתרון אחר:

הצדיק ר' נפתלי מרופשיץ אמר פעם באוזני מקורביו: מעולם לא ניצחני אדם בדברים כי אם בעל־עגלה אחד, ומעשה שהיה כך היה. בשעת הקפות בליל שמחת תורה התבוננתי בבעל־עגלה אחד כשהוא רוקד ומזמר בהתלהבות רבה ושמחתו אינה יודעת גבול. בתום ההקפות ניגשתי אל האיש, שהיכרתיו כעם הארץ גמור, ואמרתיו לו בבדיחות הדעת: מה פשר השמחה שקפצה עליך הלילה הזה? כלום רב חלקך בלימוד התורה כל ימות השנה שאתה משמח עצמך בשמחת תורה? הביט בי העגלון בעיניים תמהות וקרא בקול נמרץ: ואם אחי עושה שמחה, האם איני צריך לשמוח בשמחתו?

ובכל זאת, ודאי שלא כך הכריע כלל ישראל לדורותיו. המתח קיים, אך המנהג נותר על מכונו ויד הכול שווה בו. תלמידי חכמים ורוקדים עם עמי הארץ גמורים במעגל גדול, שבו אין אדם אחד קרוב למרכז יותר מחברו, וכביכול כל אנפין שווין.

הכיצד?

כל ישראל יש להם חלק בתורה

המתח בין כבוד התורה וחילוקי המדרגות בידיעתה ובין שמחת תורה, המגלה שמחה עצומה השווה לכל נפש, יסודו כבר במדרש קדום המספר אודות מפגש בין רבי ינאי ובין עם הארץ גמור:

^א ראה סוכה נא, א בדברי המשנה, וכן ברמב"ם, הלכות לולב ח: יד: "ולא היו עושין אותה עמי הארץ וכל מי שירצה, אלא גדולי חכמי ישראל וראשי הישיבות והסנהדרין והחסידים והזקנים ואנשי מעשה הם שהיו מרקדין ומספקין ומנגנין ומשמחים במקדש בימי חג הסוכות, אבל כל העם האנשים והנשים כולן באים לראות ולשמוע".

^ב פרפראות לתורה, פרשת וזאת הברכה.

מעשה ברבי ינאי שהיה מהלך בדרך וראה אדם אחד שהיה משופע ביותר. אמר ליה: משגח רבי מתקבלא גבן? אמר לו: אין! הכניסו לביתו, האכילו והשקהו, בדקו במקרא ולא מצאו, במשנה ולא מצאו, באגדה ולא מצאו, בתלמוד ולא מצאו. אמר ליה: סב בריך! אמר ליה: יברך ינאי בביתיה. אמר ליה: אית בך אמר מה דאנא אמר לך? אמר ליה: אין. אמר ליה: אמור אכול כלבא פיסתיא דינאי. קם, תפסיה, אמר ליה: ירותתי גבך דאת מונע לי. אמר ליה: ומה ירתותך גבי? אמר ליה: חד זמן הווינא עבר קמי בית ספרא ושמעית קלהון דמניקיא אמרין "תורה צִוָּה לנו משה מורשה קהלת יעקב" – מורשה קהלת ינאי אין כתיב כאן, אלא קהלת יעקב! אמר ליה: למה זכיתא למיכלא על פתורי? אמר לו: מיומי לא שמעית מילא בישא וחזרתי למרה, ולא חמית תרין דמתכתשין דין עם דין ולא יהבית שלמא ביניהון.¹

עשיר מופלג היה רבי ינאי, ומידה מיוחדת הייתה בו, שהיה מחזיק בידם של תלמידי חכמים ומפרנסם ביד רחבה.² כשראה בדרכו אדם "משופע ביותר", לבוש בהידור, סבר שהוא תלמיד חכם וביקש לנהוג עמו כדרכו בקודש. בעת הסעודה ביקש לתהות על קנקנו של האורח החשוב, וגילה שהוא כלי ריק וכי אין בו לא במקרא, לא במשנה, לא באגדה, לא בתלמוד ואף לברך אינו יודע. ברוב צערו ביקש ללמד מוסר את אורחו, ובחריפות אמר לו: אכל הכלב את ארוחתני! וכי מה בינך ובין הכלב? הוא אוכל ואינו יודע למי מברכים, ואף אתה כן. הדברים העליבו את האורח עד עמקי נשמתו, ומלבו בקעה המחאה: ירושתי גבך! האם רק לתלמידי חכמים כמוך נתונה התורה? הרי גם לי היא נתונה – "מורשה קהלת יעקב"!

הדברים עשו רושם בלבו של רבי ינאי, שהבין שטעות הייתה בידו. הוא סבר שמי שאינו תלמיד חכם אינו ראוי כלל לסעוד על שולחנו, אך לא לחינם גלגל לו הקב"ה אורח שכזה ושם בפיו דברים נלהבים שכאלו. "למה זכית לאכול על שולחני?", התעניין לדעת, ונענה: מעולם לא העליבני אדם והחזרתי לו, ומעולם לא ראיתי שניים שעושים מריבה ביניהם ולא עשיתי שלום ביניהם.

¹ ויקרא רבה ט: ג. תרגום: מעשה ברבי ינאי... אמר לו: האם ירצה רבי להתארח אצלנו? אמר לו: הן!... אמר לו: טול בריך! אמר לו: יברך ינאי בביתו. אמר לו: תועל לחזור אחריי מה שאומר לך? אמר לו: הן. אמר לו: אמור אכול הכלב את פתו של ינאי. קם, תפסו, אמר לו: ירושתי אצלך ואתה מונעני ממנה. אמר לו: ומה ירושתך אצלי? אמר לו: פעם עברתי לפני בית הספר ושמעתי קולם של התינוקות אומרים "תורה צִוָּה לנו משה מורשה קהלת יעקב" – מורשה קהלת ינאי לא כתוב כאן, אלא קהלת יעקב! אמר לו: למה זכית לאכול על שולחני? אמר לו: מימי לא שמעתי דבר רע והחזרתי לאומרו, ולא ראיתי שניים המתכתשים זה עם זה מבלי שעשיתי שלום ביניהם.

² הוא למד זאת מרבו, רבי יהודה הנשיא, כמובא בגמרא (בבא בתרא ח, א), וראה הסבר מרן הרב זצ"ל לדברי הגמרא באורות הקודש ח"ד עמ' תצט.

אם נשווה את המדרש לשני הסיפורים שהובאו לעיל, נמצא שהוא עולה עליהם הן במתח שהוא משקף והן בפתרון שהוא מציע לו. באשר למתח, היריבות המרה שבין תלמידי חכמים לעמי הארץ בתקופת התנאים ניכרת בכל עוזה וחריפותה. "אכול כלבא פיסתיא דינאי". אולם חריפות המתח אינה דוחקת את רגליו של הפתרון, שאף הוא חד וברור: "מורשה קהלת יעקב".

החידוש שבמדרש גובר על זה שבסיפור החסידי דלעיל, שכן אין מדובר בשמחת נישואין של אח, אלא בשמחת עצמו ממש. עם הארץ הוא עצמו החתן, שכן גם הוא נשוי לתורה, וכדברי התורה: "אל תקרי מורשה אלא מאורסה"^ה, וכפירוש רש"י שם: "מאורסה לכל קהילת יעקב". ללומד המדרש ברור שרבי ינאי טעה ואף הכיר בטעותו, ושלכל ישראל יש חלק בתורה, וממילא גם זכות לאכול על שולחנו של רבי ינאי. אחד קשור אל התורה בזכות התמדתו בלימודה, ומשנהו קשור אליה בזכות השתדלותו בקיום מצוותיה ובהידור אחד מערכיה היסודיים ביותר – מצוות שבין אדם לחברו.

חידוש זה שנתחדש לו לרבי ינאי, כבר הוא אמור במשנתו של רבי שמעון בר יוחאי:

אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחאי: אפילו לא קרא אדם אלא קריית שמע שחרית וערבית – קיים "לא ימוש [ספר התורה הזה מפ"ך והגית בו יומם ולילה]"^ו, דבר זה אסור לאומרו בפני עמי הארץ. ורבא אמר: מצווה לאומרו בפני עמי הארץ.^ז

רשב"י, רבם של בעלי הסוד, אומר כאן אמירה שהיא עצמה סוד עמוק: מדרגות לחוד ושייכות לחוד. ישנן מדרגות רבות בלימוד ובידיעת התורה, אך עצם השייכות הישראלית לתורה אינה מותנית באף אחת מהן. יתרה מזו: גם עם הארץ הגדול ביותר יכול – בדרכו שלו – לקיים את המצווה התובענית ביותר בתורה, את "והגית בו יומם ולילה". הכיצד? פשוט, משום שהחיבור כבר קיים בעצם הנשמה, והלימוד אינו אלא גילוי והוצאתו אל הפועל.

בין האמוראים כבר נפלה מחלוקת^ח, האם לגלות את דבריו של רשב"י לעמי הארץ או להסתירם מהם, וניכרים הדברים שהמחלוקת תלויה במציאות, מר סבר שהדבר עלול לגרום לתחושה של "שלום עליך נפשי" ולהרחיק את עמי הארץ מעמל התורה, ומר סבר שאדרבה, כשישמעו כמה פשוטה וברורה שייכותם לתורה – יתעוררו לבוא לבית הכנסת להתפלל שחרית וערבית, ומתוך כך יבואו לעסוק בתורה יותר ויותר. אמנם על יסוד דברי רשב"י אין

^ה פסחים מט, ב.

^ו יהושע א ח.

^ז מנחות צט, ב.

^ח שם.

כל מחלוקת, ומהם נלמד שלכל ישראל יש חלק בתורה, ואפילו ספר התורה דומה בעיניהם כספר חתום ואינם יודעים מאי קאמרי רבנן.

מתוך כך מובן מדוע אי אפשר לעם ישראל בלי שמחת תורה, אותה שמחה שחידשו מלבם וקיבלו על עצמם מבלי שנצטוו עליה. תורה שהיא שכלית בלבד, למדנית בלבד, עיונית בלבד, אין לה צורך בריקודים ובכרכורים עם ספר סגור, בשותפות עם אנשים שאינם דווקא למדנים או גאונים גדולים. אך תורה שהיא בעצם הנשמה, שהיא סוד החיים ("כי הם חיינו ואורך ימינו"), שהיא ירושתו של כל אחד ואחד מבית אביו, אביהם של ישראל, קוראת לשמחה מתפרצת ולריקוד שאינו שלם אם לא ישתתפו בו הכול. כשם שאין ספר התורה שלם אם חסרה בו אפילו אות אחת מאותיותיו, כך אין שמחתה של תורה שלמה אם אפילו יהודי אחד מודר ממנה^ט.

לא ילמדו עוד איש את רעהו

שני ערכים חשובים ויסודיים עומדים זה לעומת זה: מחד גיסא, חשובה מאוד ההבחנה בין גדולים לקטנים בתורה^ז. מאידך גיסא, חשובה מאוד ההכרה בשייכות העצמית והיסודית של כל יהודי לתורה, שאינה מותנית ביכולתו השכלית או במדרגת הידיעה שהשיג בעמלו. רבי צדוק הכהן מלובלין מתייחס לשני הצדדים בהרחבה:

כל התנשאות ושררה הוא על ידי דברי תורה כמו שנאמר: "בי מלכים ימלכו"^{יא}. ולכן סמוך למתן תורה ובאותה פרשה נאמר התמנות הראשים, והיה זה על ידי יתרו, דבאמת נפש הישראלית אין יכול לסבול התנשאות כלל אפילו מן הגדול בחכמה, לפי שכל ישראל יש להם חלק בתורה, כמו שנאמר: "מורשה קהלת יעקב", כמו שאמר ההוא עם הארץ לרבי ינאי במדרש רבה^{יב}, וכנודע דכל אחד אחיזתו באות מהתורה וספר תורה שחסר אות אחת פסול, ואם כן כמו שזה צריך לזה כך צריך זה לזה. והגם שיש לו חלק יותר גדול בדברי תורה, מכל מקום אינו יודע מחלקו של זה הקטן כלום...^{יג}

^ט וכך מצינו כמה הלכות שבהן משווה התורה את דינו של יהודי, כל יהודי, לזה של ספר תורה: הנוכחים בשעת שרפת ספר תורה חלילה צריכים לקרוע את בגדם, וכך גם הנוכחים בשעת יציאת נשמה. וראה שבת קה, ב ובפירש"י שם: "הרואה ספר תורה שנשרף חייב לקרוע... אף נשמת אדם מישראל הניטלת דומה לו, שאין לך ריק בישראל שאין בו תורה ומצוות (חגיגה כז, א)". וכן פסק השו"ע (יו"ד שם: ה).

^י כדברי הגמרא (שבת קיט, ב): "לא חרבה ירושלים אלא בשביל שהושוו קטן וגדול".

^{יא} משלי ח טו.

^{יג} צדקת הצדיק, רלא.

תחילה מבסס רבי צדוק היטב את ערך שייכות העצמית והשווה של כל ישראל בתורה. לא זו בלבד שלכל ישראל יש אות בתורה, אלא שעצם קיומה של ההדרגה ביחס לתורה הוא דבר זר לנפש הישראלית – שכן בעל חלק מסוים בתורה אינו יכול להתנשא על חברו, שגם לו יש חלק משלו בה²⁹. מהיכן, אם כן, נובעת ההדרגה המקובלת כל כך? שורשה הוא בעצת יתרו למשה להעמיד על העם "שרי אלפים שרי מאות שרי חמשים ושרי עשרת"³⁰, וזאת על רקע מעמד הר סיני שבו לכאורה היו הכול שווים – "כאיש אחד בלב אחד"³¹.

מתוך כך, הוא פונה אל ערך ההדרגה ומבאר את מקומו הראוי:

רק הגוון של התנשאות זה צריך בעולם הזה, שהרי הסכים הקב"ה על ידי יתרו. דבעולם הזה אחד צריך לחברו שגדול ממנו בחכמה, ורק לעתיד נאמר: "ולא ילמדו עוד איש את רעהו ואיש את אחיו לאמר דעו את ה' כי כולם ידעו אותי למקטנם ועד גדולם"³², אפילו העמי הארצות יצא הדברי תורה הגנוז אצלם מן ההעלם.³³

אם עצת יתרו הפכה לחלק מתורת ה' הנצחית, הרי שיש בה צורך אמיתי המעוגן היטב במציאות שבה אנו חיים. העולם הזה זקוק להדרגה. התהליך הלימודי זקוק להדרגה. סמכות ההוראה והעתקה השמועה זקוקה להדרגה. לא תהא כהנת גרועה מן הפונדקית, והרי בשום תחום ידע בעולם אין שיוויון אלא הכול לפי ההשכלה, ההכשרה והניסיון, וכל שכן שכך הוא בתורה, שכדי להתגדל בה יש צורך גם בהכשרה נפשית של מידות טובות ויראת שמים. בכל הדורות ידעו בני ישראל היטב לשמור על ההדרגה הזו. אמנם ביום הזה, יום שמחת תורה, הצד השני הוא המודגש: ההדרגה הקיימת אינה מטשטשת את השייכות הפנימית של כל ישראל לתורה – "מורשה קהלת יעקב".

וכדברי רש"י:

שמעתי שאותו היום שנתן משה ספר התורה לבני לוי, כמו שכתוב "ויתנה אל הכהנים בני לוי", באו כל ישראל לפני משה ואמרו לו: משה רבנו! אף אנו עמדתו

²⁹ בדור האחרון אנו עדים לתופעה שלילית מאוד שהפכה, לצערנו, נפוצה יותר ויותר: כל בר בי רב דחד יומא מעז פניו להיות מראשי המדברים בסוגיות חמורות בתורה, ללא כל התחשבות בדעת רבותיו או בעצם קיומה של הדרגה וסמכות בעולם התורה. לאור הדברים הללו, ניתן ללמד זכות על כך ולתלות את המום הקשה הזה בהופעה בוסרית ("אכלה פגה") של אותה מדרגה מופלאה של "לעתיד לבוא", שכולם ידעו את ה' מקטנם ועד גדולם ולא יצטרכו עוד למורים (וראה באר"א תענית, דף טז, ע"פ תנחומא עקב, סימן יא). אך ודאי שזמן זה העתידי עוד רחוק מאוד, ועל כן יש להסתייג לחלוטין מתופעה זו. ראה מאמרי רא"ה עמ' 26 במאמר "טללי אורות".

³⁰ שמות יח כא.

³¹ רש"י שם יט ב. אמנם לכשנעמיק בדבר נמצא שגם במעמד הר סיני עצמו התבטאה ההכרה בכך שאין יד הכול שווה בתורה, וראה בשיחה לפרשת קרח, "רב ותלמיד".

³² ירמיה לא לג.

בסיני וקיבלנו את התורה וניתנה לנו, ומה אתה משליט את בני שבטך עליה, ויאמרו לנו יום מחר – לא לכם ניתנה, לנו ניתנה! ושמח משה על הדבר, ועל זאת אמר להם: "היום הזה נהיית לעם לה' אלקיך" – היום הזה הבנתי שאתם דבקים וחפצים במקום.

זה עניינו של חג שמחת תורה – "מורשה קהילת יעקב!"